

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ: ПРОПЕДЕВТИЧНИЙ АСПЕКТ

CONSTITUTIONAL AND LEGAL BASIS OF JUSTICE ADMINISTRATION: THE PROPAEDEUTIC ASPECT

Пекарчук А.В., магістр з права

Актуальність дослідження обумовлена потребою реалізації європейського вектору розвитку України. Ефективне правосуддя є тим фактором, що обмежує можливе свавілля органів публічної влади, засобом притягнення винних осіб до юридичної відповідальності, зокрема, кримінальної. Саме ефективне правосуддя створює передумови до належної реалізації приписів справедливого законодавства, до виконання органами публічної влади покладених на них повноважень, що і створює підґрунтя для існування у соціумі правопорядку.

Вказується, що сутність конституційно-правового забезпечення правосуддя визначається сприйняттям самої Конституції та конституціоналізму; конституційне право слід розглядати не як галузь національного законодавства, а як основу для функціонування усієї національної системи права.

Відзначається, що суспільні відносини у сфері правосуддя регулюються окремим конституційно-правовим інститутом, норми якого викладено у розділі VIII Конституції України. Аналізуються конституційні зміни цього інституту.

Акцентується увага на закріпленні верховенства права як основи прийняття рішень суддею, на закріпленні в межах одного інституту (правосуддя) норм про діяльність прокуратури та адвокатури, а також на запровадженні інституту конституційної скарги.

Аналізуються окремі аспекти закріплення та реалізації права на справедливий суд (в аспекті діяльності Європейського суду з прав людини).

Резюмується, необхідність систематичного моніторингу здійснення правосуддя задля реалізації мети розбудови правової держави, що обумовлює відповідний напрям дослідження вітчизняної правничої науки.

Підґрунтям конституційно-правових основ здійснення правосуддя є положення, що відображають аксіологічні цінності західної правової культури – верховенство права, незалежність і неупередженість суду, право на справедливий суд. Важливими питаннями, які потребують розв'язання засобами конституційно-правового регулювання є визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду та створення військових судів.

Ключові слова: верховенство права, Європейський суд з прав людини, конституційне право, незалежність суду, правосуддя, суд.

The topicality of the study is determined by the necessity to implement the European vector of Ukraine's development. Effective justice is the factor limiting the possible arbitrariness of public authorities, a means of bringing guilty persons to legal responsibility, in particular, criminal responsibility. It is effective justice that makes the preconditions for the proper implementation of the fair legislation prescriptions, for the performance of the powers entrusted to them by public authorities, which makes the basis for the existence of law and order in society.

It is indicated that the essence of the constitutional and legal provision of justice is determined by the perception of the Constitution itself and constitutionalism; constitutional law should be considered not as a branch of national legislation, but as a basis for the entire national legal system functioning.

It is noted that public relations in the sphere of justice are regulated by a separate constitutional and legal institution, the norms of which are fixed in Chapter VIII of the Constitution of Ukraine. The constitutional changes of this institution are analyzed.

Attention is focused on establishment of the rule of law as the basis for decision-making by the judge, on the establishment of norms on the prosecutor's office and the bar activities within one institution (justice), as well as on the institution of the constitutional appeal introduction.

Separate aspects of establishing and implementing the right to a fair trial are analyzed (in terms of the European Court of Human Rights activity).

In summary, the necessity for systematic monitoring of the justice administration in order to realize the goal of building a law-based state that determines the appropriate direction of research in domestic jurisprudence, is done.

The basis of the constitutional and legal foundations of the administration of justice are provisions reflecting the axiological values of Western legal culture – the rule of law, the independence and impartiality of the court, the right to a fair trial. The recognition of the jurisdiction of the International Criminal Court and the establishment of military courts are important issues that should be resolved by means of constitutional and legal regulation.

Key words: rule of law, European Court of Human Rights, constitutional law, judicial independence, justice, court.

Постановка проблеми. Важливим показником рівня розвитку демократії в державі, а також стану захищеності прав людини та основоположних свобод є ефективність правосуддя. Саме ефективне правосуддя створює передумови до належної реалізації приписів справедливого законодавства, до виконання органами публічної влади покладених на них повноважень, що і створює підґрунтя для існування у соціумі правопорядку.

Слід також вказати на те, що однією з визначальних вимог до України як претендентки на набуття членства в Європейському союзі є саме необхідність створення ефективної системи правосуддя. Додамо, що очевидним є і той факт, що у державу не зайдуть іноземні інвестиції, якщо у ній не забезпечене ефективне здійснення правосуддя. При цьому йдеться не тільки про наявність формального законодавства, що визначає організацію та діяльність системи судоустрою, але і фактичне здійснення правосуддя.

Ефективне правосуддя є тим фактором, що обмежує можливе свавілля органів публічної влади, засобом притягнення винних осіб до юридичної відповідальності, зокрема, кримінальної. Що додатково стимулює органи

державної влади та місцевого самоврядування діяти в межах, що визначені законами; не перевищувати свої повноваження та не допускати службової недбалості.

Доречно наголосити, що серед категорій заяв, що подаються до Європейського суду з прав людини, найбільше саме тих, що стосуються порушення державою вимог ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (права на справедливий суд). Як відзначає Є. Захаров «найбільша кількість скарг – 95% – це невиконання судових рішень. Також тривалий розгляд справ у судах» [1].

І хоча ці слова стосувалися статистичних даних 2019 року, вони в цілому відображають стан справ щодо забезпечення права на справедливий суд в Україні і на сьогодні. Так, у цьому аспекті не можна не згадати справу *Burmuch and Others* проти України.

Додатковим фактором, що посилює актуальність проблематики здійснення правосуддя є воєнний стан, який суттєво впливає на можливості держави забезпечити доступ до суду та окремі аспекти права на справедливий суд, більш того, перманентні повітряні тривоги через загрози ракетних обстрілів створюють небезпеку не

тільки для учасників судового розгляду, а й безпосередньо суду.

Наведене визначає потребу перегляду конституційно-правових основ здійснення правосуддя як таких основоположних засад, що є визначальними для приписів відповідного законодавства та подальшого втілення цих приписів у суспільних відносинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відзначимо, що питання конституційно-правових засад правосуддя є предметом дослідження вітчизняних науковців, зокрема, згадаємо таких як В. Бігун, В. Боняк, С. Головатий, В. Завгородній, О. Козакевич, М. Козюбра, В. Кравчук, А. Кучук, Л. Наливайко, М. Оніщук, В. Петришин, М. Савчин, Л. Сердюк, В. Федоренко, Л. Філяніна та ін.

Так, окремо слід вказати на дисертаційне дослідження В. Кравчука, у якому серед іншого автор вказує, що «проведення відповідних реформ щодо правового статусу суддів і здійснення правосуддя в Україні вимагає їх належного наукового обґрунтування, з урахуванням попередніх здобутків вітчизняної та зарубіжної правової думки, а також досвіду проведення судових реформ в незалежній Україні та за кордоном, насамперед у державах-учасницях ЄС» [2, с. 24].

Водночас, зважаючи на прийняття низки законів, спрямованих на удосконалення діяльності судової системи, відновлення довіри до суддів, внесенням змін до Конституції України, які пов'язані саме зі сферою здійснення правосуддя, окреслена нами проблематика набуває перманентного характеру, обумовлюючи необхідність постійного моніторингу стану правосуддя з метою виявлення та подальшого усунення проблем щодо його здійснення.

Згадаємо також дисертаційне дослідження О. Козакевича присвячене тематиці доступу до правосуддя в умовах перехідного суспільства [3]. На думку цього вітчизняного автора основна ідея концепції доступності правосуддя «полягає у формуванні такої системи правосуддя, яка, у першу чергу, буде сприяти зменшенню організаційних бар'єрів для належної реалізації громадянами права доступу до правосуддя» [3, с. 2].

Однак, варто вказати на первинність саме концепції ефективного здійснення правосуддя, яке включає в себе як обов'язкову складову доступ до правосуддя.

Не можна не згадати і роботу В. Бігуна, у якій комплексно висвітлено філософське та теоретичне осмислення правосуддя. «Відтак поняття правосуддя – це водночас спосіб розуміння і абстрактного уявлення про те, що є і яким повинно бути правосуддя» [4, с. 9].

Водночас, як ми вказали вище, проблематика правосуддя, конституційно-правового закріплення його основ є такою, що має перманентну актуальність, особливо в умовах перехідного суспільства.

Метою дослідження є висвітлення конституційно-правових основ здійснення правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Відзначимо, що сутність конституційно-правового забезпечення правосуддя визначається сприйняттям самої Конституції та конституціоналізму. У цьому аспекті варто погодитись з вітчизняним вченим А. Кучуком, який вказує, що «у демократичних державах конституція (як акт установчої влади народу) сприймається як засіб обмеження публічної влади (як і людські права). ... Сприйняття конституції суто як закону спотворює сутність цього явища, вказуючи, що саме влада сама для себе визначає межі діяльності, сама себе обмежує, сама ж може внести зміни до цього акту тощо» [5, с. 49, 60].

До цього слід додати, що конституційне право є не просто галуззю національного законодавства, це, у першу чергу, основа для функціонування усієї національної системи права; «конституційне право за своєю природою набагато масштабніше за сферою свого регулювання та методами традиційної галузевої диференціації права.

Воно становить особливу базову підсистему національного права, його фундаментальну основу, є системостворювальним стрижнем усієї правової системи» [6, с. 60].

Таким чином, саме конституційні положення про правосуддя є тими чинниками, що визначають загальний порядок організації та діяльності судових інституцій, закладаючи підґрунтя для належного функціонування судів та здійснення правосуддя.

У контексті означено наголосимо на наступних аспектах. Суспільні відносини у сфері здійснення правосуддя регулюються окремим конституційно-правовим інститутом, норми якого викладено у розділі VIII Основного закону, що має однойменну назву.

При цьому у 2016 році у тому числі до цього розділу Конституції України було внесено зміни, серед яких наголосимо на наступних:

- підпорядкування суддів принципу верховенства права (так, якщо у попередній редакції ст. 129 Конституції йшлося про те, що суддя керується законом, то у чинній редакції йдеться про верховенство права [7]). Це положення є доволі суттєвим і передбачає подальшу зміну правової доктрини у переосмисленні закону, його сутнісних характеристик, як і принципу законності, що обумовлює потребу перегляду аксіологічної складової діяльності органів публічної влади;

- закріплення саме у межах досліджуваного конституційно-правового інституту норм, що визначають основи діяльності прокуратури (ст. 131-1 Конституції України) та адвокатури (ст. 131-2 Конституції України). Що також вказує на необхідність переосмислення питання організації і діяльності інституцій, пов'язаних із забезпеченням прав людини та основоположних свобод. Доречно вказати, що при внесенні змін до Основного закону законодавець відійшов від усталеного сприйняття вітчизняною правовою доктриною «силових» органів як правоохоронних, використавши термін, що адекватно відображає зміст діяльності відповідних органів, – органи правопорядку;

- формування Вищої ради правосуддя, яка не є ідентичною існуючій до цього Вищої ради юстиції, що, знову таки, пов'язано з імплементацією у національну систему права положень природного розуміння права та вимог незалежності і неупередженості діяльності відповідних органів державної влади;

- окремо слід згадати і про запровадження конституційної скарги, яка хоча і стосується діяльності органу конституційної юстиції, однак, не може не впливати на сутнісну характеристику здійснення правосуддя.

Вкажемо також на те, що одним з важливих питань, що потребує розв'язання у межах проблематики правосуддя – це ратифікація Україною Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, що також було передбачено законом про внесення змін до Конституції.

Особливою актуальністю це питання набуло з повномасштабним вторгненням росії та окупацією нею частини території України. Нагадаємо, що питання ратифікації Україною до Римського Статуту було предметом розгляду вітчизняного органу конституційної юстиції. Так, у висновку Конституційного Суду України у справі про Римський Статут орган конституційного контролю дійшов висновку, що Римський Статут Міжнародного кримінального суду, зокрема, у окремій його частині, є таким, що не відповідає Основному закону Української держави [8].

Вказаний висновок Конституційного Суду України було прийнято у 2001 році. Саме виходячи з такої інтерпретації конституційно-правових норм, що визначають основи правосуддя, і було внесено зміни до Конституції України задля можливої ратифікації Римського Статуту. Так, у висновку Конституційного Суду України від 20 січня 2016 року № № 1-в/2016 щодо відповідності проекту Закону про внесення змін до Конституції Укра-

їни було вказано, що запропоновані зміни уможливають визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду [9].

Окрім цього, слід також згадати про ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, у якій закріплено право на справедливий суд [10]. Визнавши юрисдикцію Європейського суду з прав людини ще у 1997 році, Україна має імплементувати відповідні положення у національне законодавство.

У цьому аспекті необхідно відзначити, що відповідно до ст. 9 Конституції України ратифіковані міжнародні договори є частиною вітчизняного законодавства [7]. Однак, варто вказати і на певну специфіку вказаного міжнародного договору – Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод – положення якої є доволі лаконічними і абстрактними та набувають «реального» змісту через практику Європейського суду з прав людини. Саме через рішення страсбурзького суду норми Конвенції набувають конкретного виміру та можуть бути реалізованими через їх застосування учасниками суспільних відносин. Відтак, на нашу думку, можливим і доцільним є закріплення саме у конституційно-правових нормах тих положень, що відображають право на справедливий суд і які визначають вимоги до системи правосуддя загалом.

Вкажемо також на те, що частина складових права на справедливий суд уже знайшла відображення у нормах Конституції України. Загалом, аналіз практики Європейського суду з прав людини дозволяє виокремити такі положення, що характеризують право на справедливий суд:

- рівність осіб перед судом, застосування судом принципу недискримінації, що у свою чергу, вказує на необхідність змагальності судового процесу;
- незалежність і неупередженість суду;
- доступ до суду та публічний розгляд справи [11–12].

Відзначимо, що саме останньому аспекту права на справедливий суд заподіюється найбільша шкода в умовах воєнного часу, що також вимагає аналізу досвіду функціонування українських судів в умовах збройної агресії росії та визначення напрямів удосконалення правосуддя у цьому контексті з відповідним законодавчим закріпленням відповідних положень.

Ще одним з аспектів, який потребує розгляду через призму конституційно-правових норм та який актуалізувався у зв'язку зі збройною агресією росії та загальною

мобілізацією, збільшенням кількості військовослужбовців, що цілком очевидно призвело і до збільшення кількості військових злочинів – це проблематика створення та функціонування військових судів.

Принагідно слід згадати про те, що ще на початку 2000-х років в Україні були створені військові суди, однак, при проведенні реформування судової системи ці суди були ліквідовані.

Одразу слід вказати на те, що питання створення таких судів в Україні є дискусійним та потребує окремого комплексного наукового дослідження, ми лише акцентуємо увагу на необхідності розгляду цього питання саме через призму конституційного права.

Водночас, вкажемо також на ті положення, що впливають з конституційних цінностей та які впливають на розгляд вказаного питання:

- наявність у суддів військових звань, залежність від майнового та матеріального забезпечення відповідними командирами тощо призводить до порушення принципу незалежності на неупередженості суддів, що унеможливає право на справедливий суд та ефективне здійснення правосуддя, а тому вимагає інших засобів формування та функціонування суду, ніж в межах військової організації;
- ефективність правосуддя та обґрунтованість судового рішення вказують на необхідність чіткого усвідомлення особливостей відносин у сфері військової служби, що можна краще забезпечити саме в умовах, коли суддя сам має відношення до військової служби.

Наведені положення мають стати тими орієнтирами, що дозволять віднайти баланс у питанні функціонування військових судів.

Висновки. Таким чином, наведені положення дозволяють зробити висновок про необхідність систематичного моніторингу здійснення правосуддя задля реалізації мети розбудови правової держави, що обумовлює відповідний напрям дослідження вітчизняної правничої науки.

Підґрунтям конституційно-правових основ здійснення правосуддя є положення, що відображають аксіологічні цінності західної правової культури – верховенство права, незалежність і неупередженість суду, право на справедливий суд

Важливими питаннями, які потребують розв'язання засобами конституційно-правового регулювання є визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду та створення військових судів.

ЛІТЕРАТУРА

1. 95% скарг до ЄСПЛ від українців стосуються невиконання судових рішень – Захаров. URL <https://www.radiosvoboda.org/a/devianosto-piat-vidsotkiv-skarg-do-yevrosudu-vid-ukrainsiv-stosuyutsia-nevykonannia-sudovyh-rishen/30962110.html>
2. Кравчук В.М. Теоретичні основи конституційно-правового статусу суддів в Україні: дис. д-ра юрид.наук: 12.00.02. Ужгород, 2020. 507 с.
3. Козакевич О. М. Забезпечення доступу до правосуддя в транзитивних умовах: дис. д-ра філософ. за спец. 081 – Право. Одеса, 2021. 220 с.
4. Бігун В.С. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення. Київ, 2011. 303 с.
5. Кучук А.М. Право в умовах постмодерну: правовий дискурс: монографія. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. 130 с.
6. Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М.І. Козюбри. / Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, О.М. Лисенко, А.А. Мелешевич. Київ: ВАІТЕ, 2021. 528 с.
7. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) від 11 липня 2001 року № 3-в/2001. *Офіційний вісник України*. 2001. № 28. Ст. 1267.
9. Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 20 січня 2016 року № 1-в/2016. *Офіційний вісник України*. 2016. № 11. Ст. 477.
10. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
11. Case of Golder v. the United Kingdom (Application no 4451/70). URL <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-55401>
12. Case of Belashev v. Russia (Application no 28617/03). URL <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90049>